

Taal- en dialectverhoudingen in Fryslân

Wilbert Heeringa & Hans Van de Velde

Tussen de jaren vijftig en de jaren tachtig van de twintigste eeuw zijn de verhoudingen tussen het Nederlands, het Fries, de Fries-Nederlandse contactvariëteiten en het Nedersaksisch veranderd. Om dit te laten zien, gebruiken we materiaal uit de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (RND) en het Goeman-Taeldeman-Van Reenen-Project (GTRP).

De RND-transcripties van plaatsen in Fryslân zijn gemaakt op basis van opnamen die gemaakt werden in de periode september 1950 tot en met november 1951. De GTRP-transcripties van de plaatsen in Fryslân en het Westerkwartier zijn gebaseerd op opnamen die gemaakt werden in de jaren tachtig.

We selecteerden die plaatsen die zowel in de RND als de GTRP voorkomen en waarvoor data beschikbaar zijn in digitale vorm. Dit waren er 39.

Welke variëteiten zijn er?

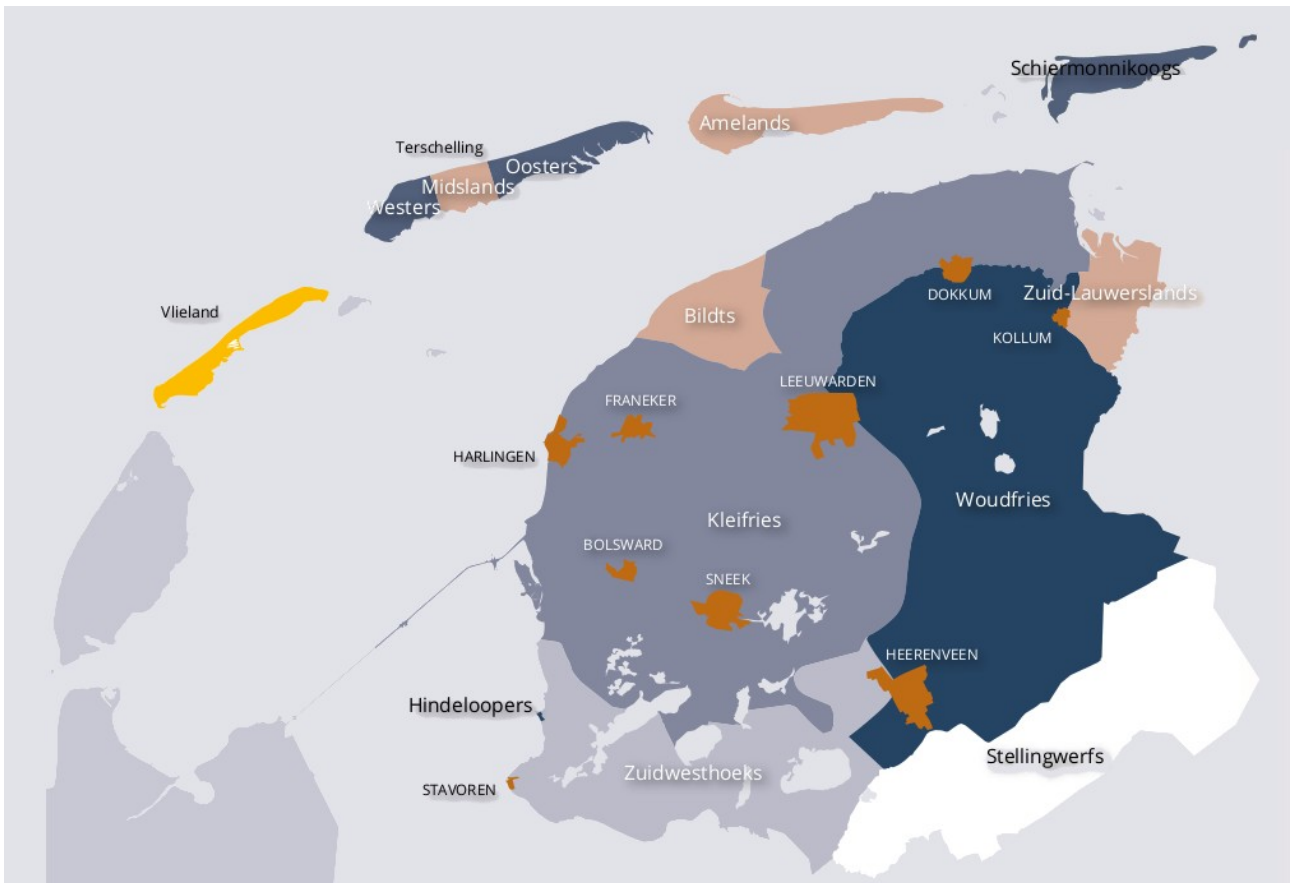
Het Nederlands en het Fries zijn de talen die het meest gesproken worden in Fryslân. Daarnaast zijn er de Fries-Nederlandse contactvariëteiten, en wordt in een klein deel van de provincie Nedersaksisch gesproken. Figuur 1 geeft de geografische verdeling van de verschillende variëteiten weer.

Het Fries (of Frysk) is erkend als tweede rijkstaal voor de Provinsje Fryslân. Sterk afwijkende en meer conservatieve variëteiten van het Fries worden gesproken in Hindeloopen en op het eiland Schiermonnikoog.

De Fries-Nederlandse contactvariëteiten zijn ontstaan uit contact tussen het Nederlands en het Fries. Ze delen eigenschappen met beide talen. Deze groep variëteiten kan verdeeld worden in Stadsfries, Bildts, Amelands, Midlands en Zuid-Lauwerslands. Het Zuid-Lauwerslands is niet in ons materiaal vertegenwoordigd.

In het zuidoosten van de provincie Fryslân, de Kop van Overijssel en het zuidwesten van Drenthe wordt een Nedersaksisch dialect gesproken, het Stellingwerfs. Het Stellingwerfs is helaas niet ons materiaal vertegenwoordigd, maar wel het dialect van het dorp Noordwolde, dat weliswaar binnen de gemeente Weststellingwerf ligt maar waar onder invloed van de veenkoloniën een eigen streektaal ontwikkeld is (Wikipedia-bijdragers 2021).

We betrekken bij ons onderzoek ook het Westerkwartiers dat gesproken wordt in het zuidwesten van de provincie Groningen. Het Westerkwartiers is een Nedersaksische variëteit met een aantal oude Friese kenmerken die teruggaan op de tijd dat er in Groningen nog Fries werd gesproken (Hoekstra 1998).

Figuur 1. Geografische verdeling van taal- en dialectvariëteiten in Fryslân. Het Fries wordt verdeeld in Kleifries, Woudfries en Zuidwesthoeks. Fries-Nederlandse contactvariëteiten zijn weergegeven in oranje (steden) en in een zalmkleur. Het Stellingwerfs is een Nedersaksisch dialect. Met toestemming overgenomen uit: Van de Velde (2021).

Metingen

De 39 plaatsen werden geanalyseerd op basis van 58 woorden. Voor deze woorden waren in beide bronnen transcripties voorhanden. Verder hebben we aan beide bronnen Standaardnederlandse transcripties toegevoegd die consistent zijn met het bestaande materiaal.

We meten taalkundige afstanden tussen het Standaardnederlands en de variëteiten in 39 plaatsen op basis van variatie in de klankvorm. Daarvoor gebruiken we de *Levenshteinafstand*. Deze afstand telt het aantal aanpassingen dat nodig is om de ene uitspraak te transformeren naar de andere. Als we bijvoorbeeld de uitspraak van *melk* in Anjum vergelijken met die in Midsland, dan ziet dat er als volgt uit:

	1	2	3	4	5	6
Anjum	m	ɔ	l		k	ə
Midsland	m	ɛ	l	ə	k	
		1		1		1

Er zijn drie aanpassingen nodig om de uitspraak van Anjum te veranderen in die van Midsland, en het aantal klankparen is zes. De afstand is dan 3/6 of 50 procent. Voor het meten van

woordafstanden gebruiken we een manier van berekenen die er bij het vergelijken van woorden rekening mee houdt dat bijvoorbeeld de klanken [i] en [e] meer op elkaar lijken dan [i] en [a].¹

Resultaten

In de figuren 2 en 3 zien we de resultaten voor respectievelijk de RND en de GTRP weergegeven in de vorm van meerdimensionale schalingsdiagrammen. Als we het GTRP-diagram (figuur 3) vergelijken met het RND-diagram (figuur 2), zien we dat de Friese variëteiten in het GTRP-diagram dichter bij elkaar liggen en dus uniformer geworden zijn. Bovendien zijn ze meer op het Nederlands gaan lijken. De Fries-Nederlandse contactvariëteiten daarentegen zijn onderling meer van elkaar gaan verschillen. De afstand tussen het Fries en het archaisch Fries (Hindeloopen en Schiermonnikoog) is kleiner geworden. Hindeloopen en Schiermonnikoog zijn onderling ook meer op elkaar gaan lijken. De afstand van het Nedersaksisch ten opzichte van zowel het Fries als de Fries-Nederlandse contactvariëteiten is groter geworden.

Deze resultaten wekken de indruk dat de archaisch Friese variëteiten naar elkaar toe gegroeid zijn als gevolg van verfriësing, en dat de Friese variëteiten onderling meer op elkaar zijn gaan lijken als gevolg van vernederlandsing.

Wilbert Heeringa werkt als wetenschappelijk programmeur, datawetenschapper en datasteward op de Fryske Akademy. Webapps die hij heeft geïmplementeerd zijn Visible Vowels, G2P Frysk, LED-A en UDPipe Frysk.

Hans Van de Velde is onderzoeker aan de Fryske Akademy en hoogleraar Sociolinguïstiek, met bijzondere aandacht voor de taalsituatie in Fryslân, aan de Universiteit Utrecht. Hij doet vooral onderzoek naar taalvariatie en taalverandering en leidt verschillende projecten waarin taalhulpmiddelen voor het Fries ontwikkeld worden.

Bronnen

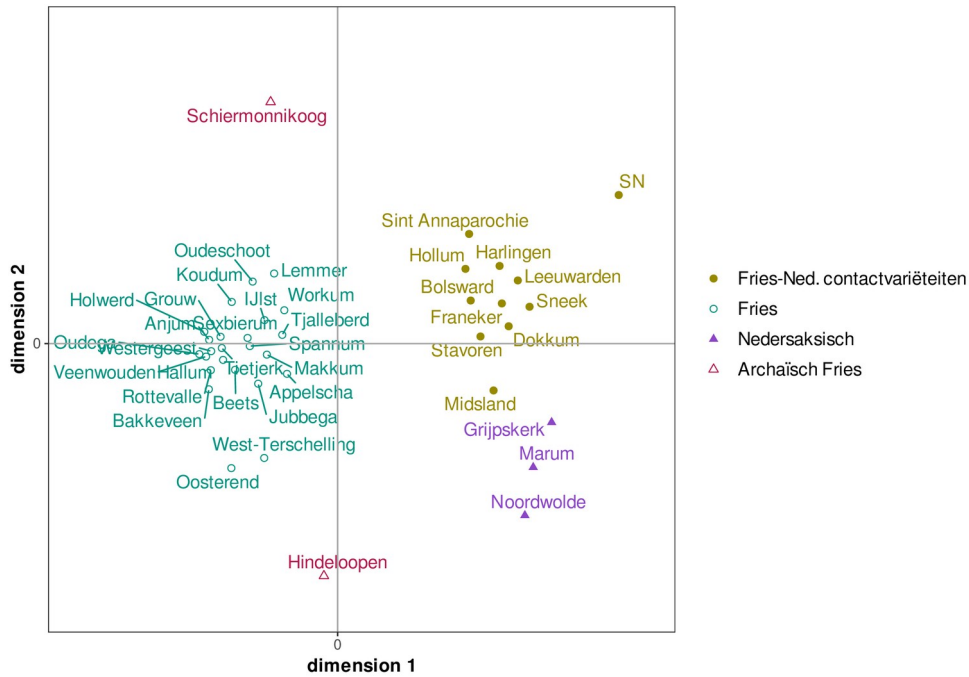
Pieter Duijff (2002). *Fries en Stadsfries*. Taal in stad en land 2. Den Haag: SDU Uitgevers.

Hoekstra, E. (1998). Oer de oerienkomst tusken de dialekten fan Grinslân en it Frysk. In: Ph. Breuker, S. Dyk, L.G. Jansma, W. Visser en J. Ytsma (eds). *Philologia Frisica anno 1996*. Ljouwert: Fryske Akademy, pp. 117-137.

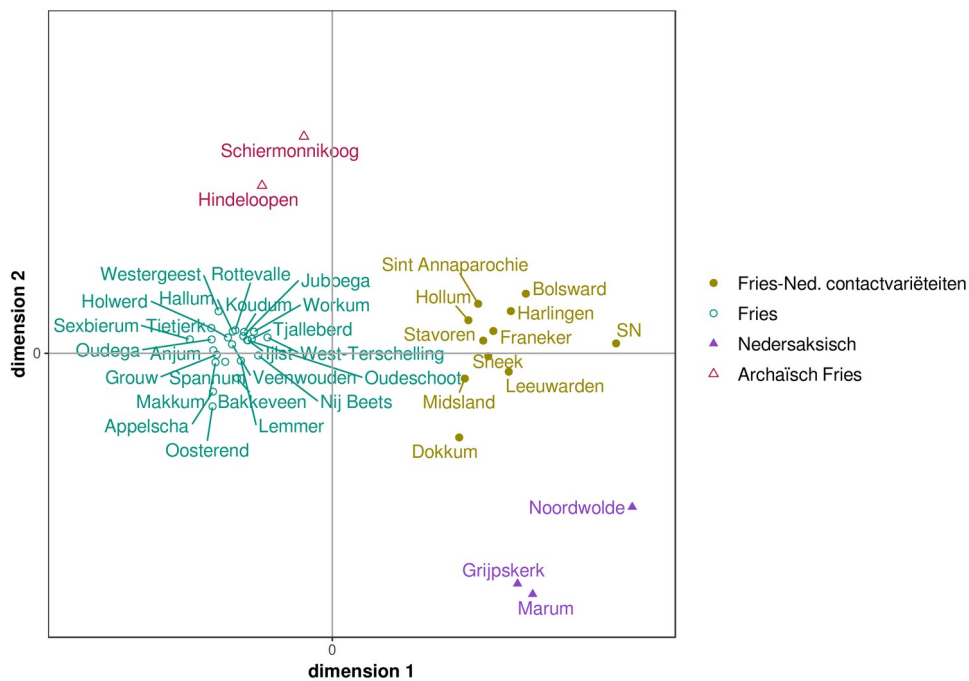
Hans Van de Velde (2021). *It fertutearzjen fan it Frysk; De verwaarlozing van het Fries*. Oratie Universiteit Utrecht, 4 maart 2020.

Wikipedia-bijdragers (2021), Stellingwarfs, *Wikipedia, de vrije encyclopedie*, <https://nds-nl.wikipedia.org/wiki/Stellingwarfs> (geraadpleegd op 18 augustus 2021).

1 Voor wie meer wil weten: we hebben gebruik gemaakt van LED-A, zie: <https://fryske-akademy.nl/fa-apps/leda/>. In dit programma gebruikten we een variant van de Levenshteinafstand die gebruik maakt van het Almeida & Braun-systeem. Met dit systeem worden afstanden tussen spraaksegmenten berekend.

Figuur 2. Verdeling van Standaardnederlands (SN) en 39 variëteiten in Fryslân en het Groningse Westerkwartier volgens metingen op basis van transcripties van 58 woorden in de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*.

Figuur 3. Verdeling van Standaardnederlands (SN) en 39 variëteiten in Fryslân en het Groningse Westerkwartier volgens metingen op basis van transcripties van 58 woorden uit de Goeman-Taeldeman-Van Reenen-projectdata.